

Аннотация

Проанализировано лингвистическое представление концепта „Человек” в микропонимах Украинских Карпат. Концепт рассматривается как единица ментального характера, которая кодируется в языке. Внимание акцентировано на микропонимах, мотивированных антропонимами и этнонимами.

Ключевые слова: микропоним, концепт, антропоним.

Summary

The article analyses the linguistic representation of the concept „Man” in microtoponyms of Ukrainian Carpathians. Concept is viewed as a unit of mental process which is coded in the language. Attention is accented on microtoponyms motivated by antroponyms, etnonyms.

Key words: microtoponym, concept, antroponym.

УДК 811.161.2'373.21

Стрилюк О.М.

*Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка*

МІКРОТОПОНІМИ ВОЛИНИ, МОТИВОВАНІ НАЗВАМИ ПОСЕЛЕНЬ І САДІБ

Кожна з існуючих у світі культур країн, народів, націй неповторна й унікальна, є невід'ємною складовою скарбниці світової культури. На повнокровний розвиток етнічної культури впливає широке коло чинників, таких як: історичний шлях народу, відособлення або взаємозв'язок з іншими народами; соціальні, економічні, екологічні умови; культурна політика держави і т. п.

У свою чергу історичні та політико-адміністративні процеси знаходять своє відображення у географічних назвах як великих об'єктів, так і малих, місцевих, про існування яких знає обмежена кількість людей. Такі топоніми стають орієнтирами у просторі і часі, накопичують у собі унікальні відомості про культуру, історію, мову людей. Особливу цінність становлять назви малих географічних об'єктів – мікротопоніми, адже вони найменше зазнали втрат у часи радянського перейменування.

Об'єктом нашого дослідження стали назви мікрооб'єктів Любомльського і Турійського районів Волині, що утворені від апелювання на означення культурно-історичних та політико-адміністративних процесів. Ми зосередили увагу на мікротопонімах, пов'язаних із поселеннями та садибами. У статті уперше окремо розглянуто назви подібного зразка.

Загальний огляд мікротопонімів досліджуваного регіону дозволяє зробити висновки про порівняно низьку продуктивність цих утворень (5,7%). Найчастіше такі об'єкти номінуються за принципом близькості до певної координати.

СЕЛО

На досліджуваній території збереглася значна кількість мікротопонімів, пов'язаних із заселенням краю. Основним і традиційним типом поселення в Україні було село. Воно виступало як найпростіше об'єднання окремих селянських садиб, що зумовлювалося рівнем соціально-економічного розвитку. Із цим пов'язана існуюча досі низка мікротопонімів: ч.м. *Посьолок* (Люб. Лбм.), ч.с. *Посьолок* (Радех., Шт. Лбм.), ч.с. *Селó* (Бер., Пол. Лбм.), п. *Селó* (Лад. Лбм.), п., сін. *За селóм* (Зап. Лбм.), сін. *За селóм* (Бірк. Лбм., Кл. Тр.), п. *За селóм* (Таг. Тр.), п. *Сéлища* (Гуп. Лбм.), ч.с. *Нове селó* (Вишнів Лбм, Моч. Тр.), х. *Старе селó* (Зад. Тр.), ч.с. *Сéлище* (Мил. Тр.), вул. *Селó* (Осьм. Тр.), ч.с. *Сéлище* (Свин. Тр.), ч.с. *Сілецька* (Лук. Тр.).

Етимологію слова виводять від старослов'янського село – „населене місце, двори, будівлі”. Праслов'янське *sedlo пов'язане із *sěděti – „сидіти”. Ця лексична основа змішалася з праслов'янським *selo – „рілля” [8, с. 209 – 210].

Також зафіксовано кілька назв, в основі яких маємо лексему *місто*: ч.с. *Містéчко* (Лук., Тур. Тр.), ч.с. *Передмістя* (Тур. Тр.).

ХУТІР

Територія Волині вирізняється тим, що до примусової колективізації селян велика кількість населення проживала за межами населеного пункту на так званих хуторах. Цей факт і відобразився у мікротопонімах: пас. *Ху́тір* (Забол. Лбм.), ч.с. *Ху́тор* (Лук., Оса, Тур. Тр.), дор. *Хуторська* (Сол. Тр.), ур. *Хуторці́* (Туроп. Тр.).

Термін *хутір*, очевидно, запозичений із давньовірхньонімецького *huntari* – „частина округу” [12, с. 286].

Лише кількома назвами представлений термін *куток* зі значенням „певної частини (кінця) села” [4, с. 600]: ч.с. *Малій куток* (Клев. Тр.), дол. *Закутки* (Красн. Лбм.).

КОЛОНИЯ

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. майже на всій території України з’явилися німецькі, а на території Галичини – ще польські колонії. Колоністи розміщувалися окремими групами в (рідше біля) українських містечках і селах [11, с. 88]. Свідченням цього є назви: п., сін. *Коло́нія* (Радех. Лбм.), п. *Кольо́нія* (Вижг. Лбм.), ч.с. *Коло́нія* (Мокр. Тр.), вул. *Коло́нія* (Оса Тр.), ур. *Коло́нія* (Торг. Тр.).

Такі мікротопоніми найчастіше використовувалися для номінації частин села, хуторів, хоча згодом стали називати й інші топооб’єкти. Слово *колонія* походить від латинського *colōnia* – „поселення громадян якоїсь держави на чужих землях; земельна власність, сільськогосподарська ділянка”, яке, у свою чергу, зводиться до дієслова *colo* – „обробляю, вирощую; проживаю, населяю” [6, с. 519].

ДВІР

У мікротопоніміконі Волині апелятив *двір* реалізується у назвах: ч.с. *Дві́р* (Кл., Торг. Тр.), п. *Двірець* (Ком. Тр.), ч.с. *Передві́р* (Мак. Тр.), ур. *Дворі́ска* (Оса Тр.), ч.с. *Задві́р’я* (Туп. Тр.).

У більшості випадків ідеться про будинок із садибою, передусім мається на увазі присадибне господарство землевласника – поміщика, пана, церкви тощо, хоча етимологія його досить давня і виводиться від праслов’янського **dvogъ* з первісним значенням „простір, замкнений воротами, загорода” [6, с. 18]. Відносно новим є вживання лексеми *двір* у сполученні з прикметниками ’господарський’, ’колгоспний’: сін. *За господарським двором* (Забол. Лбм.), ч. с. Колгоспний *двір* (Торг. Тр.).

ГОРОД

Лексема *го́род* формує топоніми ще з княжих часів. Цей апелятив вказував насамперед на поселення, укріплене валами і ровами. Він засвідчений у таких мікротопонімах: п. *Городи́ще* (Вижг. Лбм.), сін. *Городи́ще* (Гол. Лбм.), ур. *Горуд* (Гуш. Лбм.). Етимологія слова *го́род* з семантикою „обгороджене місце” виводиться з давньоруського *городъ* –

„фортеця, мур” [5, с. 571]. Слід зазначити, що згадана лексема, але з іншим наголосом, вживається в українській літературній мові у зовсім іншому значенні: „ділянка землі біля будинку для вирощування овочів” [1, с. 103]. Наприклад: сін. *За гуродамі* (Ст. См. Лбм.), п. *Загородде* (Люб. Лбм.).

ЗАМОК. БАШТА. ВЕЖА

Оборонці власної землі завжди будували замки й фортеці. І хоча до наших часів їх залишилось зовсім небагато, сам факт наявності укріплень та їх частин зберегли назви мікрооб’єктів: пас. *Ба́шта* (Овл. Тр.), ур. *Бра́ма* (Чорн. Тр.), п. *Ве́жа* (Чорн. Тр.), х. *Забáшта* (Радов. Тр.), п. *Зáмчисько* (Мил. Тр.), пас. *Зáмчище* (Овл. Тр.), ур. *Передворо́ття* (Сол. Тр.). *Башта* – запозичення через чеську і польську мови з італійської: *bastia* – „бастіон, фортеця” [5, с. 156]. Польське походження має і лексема *вежа*, значення якої виводять із праслов’янського **věža* < *vězja* – „будинок” [5, с. 344].

ЦЕРКВА. КОСТЕЛ. МОНАСТІР. ХРЕСТ

Центром населеного пункту традиційно вважалася територія поблизу церкви або приміщення громадського самоуправління. Майже завжди ці об’єкти розташовувалися біля площі й разом із нею становили центр.

Культова споруда – церква – будувалася переважно в центрі села поблизу дороги або зручного проїзду. Часто біля неї було кладовище та будинок священика. Саме цим можна пояснити велику активність терміну *церква*: ч.с. *Доцеркі́в’я* (Ол. Лбм.), ч.с. *Заце́рква* (Ставки, Овл. Тр.), дор. *Зацеркі́в’я* (Хвор. Лбм.), ч.с. *Це́рква* (Дул. Тр.), оз. *Церкви́ця* (Тур. Тр.), вул. *Церко́вна* (Гуц. Лбм.), ліс *Церко́вне* (Забуж. Лбм., Радов. Тр.), п. *Церко́вне* (Сол. Тр.), ліс *Церко́вний* (Радов., Сол., Тур. Тр.), ч.л. *Церко́вний ліс* (Тул. Тр.). Першоосновою вважають готське **kirikô* – „церква” [12, с. 300]. *Костел* – римсько-католицький храм [4, с. 579]. Апелятив утворює мікротопонім: ч.с. *Косте́л* (Лук. Тр.).

Чернече життя в Україні почалося ще перед офіційним прийняттям християнства, але перші монастирі з’явилися тут слідом за хрещенням князя Володимира, насамперед у Києві та його околицях. На досліджуваній нами території також були такі осередки духовності, які і знайшли відображення у мікротопонімії краю: ч.с. *Кля́штур* (Лук. Тр.), гр. *Монастиро́к* (Турія Тр.), ч.с. *Монасти́рська*

(Туроп. Тр.). *Кляштор* – „католицький монастир” [4, с. 548]. Етимологічно слово *монастир* – це запозичення з середньогрецької мови: μοναστήριον – „відлюдне житло, обитель, келія самотника” – є похідними від μοναξ – „самотність” [7, с. 506].

Для віруючих хрест завжди був і є великою силою, яка рятує від усіляких бід та злодіянь невидимих ворогів, тому багато хрестів і фігур найчастіше розміщували і розміщують біля роздоріжжя доріг, щоб подорожній чи водій згадали про Бога і просили допомоги в подоланні шляху. Люди ставили фігури також для того, щоб захистити землі і врожай від граду, блискавиці, засухи. Їх ставили на полях. Апелятив *фігура* збережений у таких мікротопонімах: сін. *Фігура біля річки* (Вижг. Лбм.), п. *Фігура города* (Вижг. Лбм.), ч.с. *Фігура* (Від. Тр.), п. *Фігура* (Дул. Тр.). Фігура – це запозичення через польську мову з латинської *figūra* від *figō*, -ere – „надавати форму, утворювати” [12, с. 193].

МОГИЛА. ЦВИНТАР

Термін *могила* побутує у значеннях „місце поховання і насип, горбик на ньому”, „високий насип на місці давнього поховання”, „місце захоронення когось (чогось)” [4, с. 683]: п. *Біля могілок* (Кусн. Лбм., Овл. Тр.), п. *За могілками* (Кл. Тр.), ур. *Могіла* (Тул. Тр.), вул. *Могіленська* (Мокр. Тр.), ч.л. *Могіли* (Туроп. Тр.), п. *Могілки* (Вижг., Радех. Лбм.), п. *Могільник* (Зам. Тр.). Крім того, з розвитком тваринництва з’явилася потреба у захороненні мертвих особин. Цим фактом можна пояснити такі мікротопоніми: п. *Біля скотомогільника* (Радех. Лбм.), ч.с. *Замогільники* (Оса Тр.), п. *Скотомогільник* (Гуш. Лбм., Овл. Тр.). *Цвинтар* – „подвір’я і кладовище біля церкви”; „місце, відведене для поховання померлих; кладовище” [ВТССУМ, с. 1579]. Термін представлений у таких назвах мікрооб’єктів: гр. *Цвінтар* (Н. Дв. Тр.), ч.с. *Цвінтар* (Сом. Тр.), ч.с. *Цвінтарська* (Гуш. Лбм.).

ХАТА. ДІМ

Вужче і конкретніше значення мають мікротопоніми, що пов’язані із залишками будівель селянського двору. Зазвичай такі назви окреслювали місця, де була розташована хата (хати): х. *П’ятихатка* (Осьм. Тр.), ч.с. *П’ятихатки* (Вишн. Лбм., Куп., Моч., Сел., Ставки Тр.), х. *П’ятихатки* (Підг. Лбм.), ч.с. *Семихатки* (Маш. Лбм., Гайк., Зам. Тр.), ч.л. *Хатинка* (Моч. Тр.). Апелятив *хата* є запозиченням з

давньоугорської форми, сучасне угорське ház – „дім”, порівняй ханты хот – „дім, шалаш” [12, с. 226]. Аналогічне значення має і термін *дім* – „будівля, призначена для житла або для розміщення різних установ; будинок” [4, с. 305]: п. *Біля доміка* (Вижг. Лбм.). До цієї групи відносимо мікротопонім п. *Кімнатици* (Куп. Тр.).

Мурованець (мурованиця) – „кам’яний будинок” [4, с. 696]. Цей термін зафіксовано в мікротопонімі ч.с. *Мур’ванець* (Лов. Тр.).

КЛУНЯ. ШОПА. БУДА

В окремих випадках у мікротопонімах відображена наявність господарських будівель: хліва, льоху, клуні і т. п. Це засвідчують власні назви: п. *Біля Клуні* (Вижг. Лбм.), вул. *Заклунне* (Ставки Тр.), п. *Клунисько* (Свин. Тр.), ур. *Клунисько* (Чорн. Тр.), ч.с. *Поза клунями* (Кл. Тр.). Апелятив *клуня* є запозиченням з балтійських мов: литовське *klūnas* – „тік, стодола, клуня” [6, с. 467]. Термін *льох* – „погріб, підвал” – запозичення через посередництво польської з середньовісньонімецької: *loch* – „сховище, яма” [7, с. 348]. Згадана лексема представлена у власній назві пас. *Льох* (Зап. Лбм.).

Зі значеннями „великий хлів для зберігання снопів і реманенту” [2, с. 273] та „стара хата, буда” [1, с. 35] вживається термін *шопа*: ч.м. *Шопи* (Люб. Лбм.), ур. *Шопки* (Забуж. Лбм.).

Майже аналогічне значення має термін *шура* – „накриття для різного реманенту; те саме, що оборіг” [2, с. 278]. Лексема представлена у мікротопонімі пас. *Шура* (Ол. Лбм.).

Для номізації тимчасових будівель використовували термін *буда* – „шалаш із гілляк, тимчасове накриття для весільних гостей, стара хата” [1, с. 35]: сін. *Буди* (Ст. См. Лбм.), ч.с. *Будіца* (Н. Дв. Тр.), ч.с. *Будка* (Лук. Тр.), х. *Будка* (Підг. Лбм.), п., ч.л. *Будки* (Рев. Тр.), ур. *Будки* (Оса Тр.), дж. *Набуді* (Ст. См. Лбм.).

МЛИН. ВІТРЯК

Ще однією господарською будівлею був *млин* – „споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітряної, водяної, парової та іншої енергії” [4, с. 681]. Згаданий термін репрезентується мікротопонімами: п. *Замління* (Радех. Лбм.), сін. *Замління* (Забуж. Лбм.), ч.с. *Замління* (Тур. Тр.), ч.с. *За млином* (Забуж. Лбм.), ур. *Замлінь* (Рим. Лбм.), п. *Млинарня* (Гайк. Тр.), ур. *Млінища* (Забуж. Лбм.), сін. *Підзамління* (Шт. Лбм.). Також збереглися мікротопоніми, в основі

яких збережено апелятив зі значенням „вітряний млин” – *вітряк* [4, с. 191]: ур. *Vitrák* (Радов., Тул. Тр.).

Термін *лотик* утворено від лексеми *лот* – „лоток на водяному млині” [7, с. 292]. Він збережений у назві мікрооб’єкта ч.с. *Лотик* (Свин. Тр.).

Семантично подібними до терміна *млин* є наступні апелятиви. *Дертъ* – „борошно грубого млива для годівлі тварин. || Таке саме борошно з інших продуктів” [4, с. 288]. Можливо, лексема *дерть* походить від праслов’янського **derti*, яке споріднене з литовським *dirti* – „бити, здирати” [6, с. 41]. Таким чином, назва вказує на місцезнаходження колишнього млина: п. *Дертъ* (Овл. Тр.).

Ступа – „пристрій для лущення та подрібнення різних речовин (зерна, птютюну і т. ін.), неодмінним доповненням якого є товкач” [4, с. 1407]. Значення виводять із праслов’янського **stopa* – „ступа, товкач, макогін” [8, с. 458]. Наявність мікротопонімів, утворених від згаданого апелятива, може свідчити про наявність на цій території спеціальних приміщень для крупного помолу зерна. Назв мікрооб’єктів, у яких реалізується цей термін, виявлено кілька: п. *Ступиска* (Овл., Ставки Тр.), ч.с. *Ступиски* (Радох. Лбм.), ліс *Ступна* (Пол. Лбм.).

ТІК. ГУМНО

Невід’ємних елементом селянського господарства був *тік* – „розчищене місце, спеціально підготовлений майданчик надворі або в приміщенні для молотьби, очищення і просушування зерна” [4, с. 1453]. На досліджуваній території термін реалізований у назві п. *Крітий тік* (Мил. Тр.). „Тік разом із господарськими спорудами” називали *гумном* [4, с. 266]. Апелятив представлений мікротопонімом ур. *Загумєнки* (Дул. Тр), пор. *загумінок* (загуменок) – „місце за током” [4, 387].

Отже, розглянуті нами мікротопоніми, мотивовані апелятивами на позначення культурно-історичних реалій та об’єктів, посідають важливе місце у мікротопоніміконі Волині. Хоча кількісно це незначний шар власних назв, але він відображає важливий етап становлення господарської діяльності на досліджуваній території. Здійснений аналіз показав, що серед розглянутих назв переважають мікротопоніми з апелятивами в основах, які вказують на тип поселення (село, хутір, колонія), наявність культових споруд (церква, монастир). Усього нами розглянуто 139 назв мікрооб’єктів, які утворені від апелятивів на позначення культурно-історичних реалій.

Список умовних скорочень

Назви об'єктів: вул. – вулиця; гр. – горб; дж. – джерело; дол. – долина; дор. – дорога; оз. – озеро; п. – поле; пас. – пасовище; сін. – сінокіс; ур. – урочище; х. – хутір; ч. л. – частина лісу; ч. м. – частина міста; ч. с. – частина села.

Назви районів і поселень: Лбм. – Любомльський район: Бер. – Бережці; Бірк. – Бірки; Вижг. – Вижгів; Вишн. – Вишнівка; Гуп. – Гупали; Гуц. – Гуца; Забол. – Заболоття; Забуж. – Забужжя; Зап. – Запілля; Красн. – Красноволя; Круш. – Крушинець; Кусн. – Куснища; Лад. – Ладинь; Люб. – Любомль; Маши. – Машів; Ол. – Олеськ; Підг. – Підгородне; Пол. – Полапи; Радех. – Радехів; Рим. – Римачі; Ст. См. – Столинські Смоляри; Хвор. – Хворостів; Шт. – Штунь.

Тр. – Турійський район: Від. – Відути; Гайк. – Гайки; Дул. – Дуліби; Зам. – Замости; Клев. – Клевецьк; Кл. – Клюськ; Ком. – Комарів; Куп. – Купичів; Лов. – Ловища; Лук. – Луків; Мак. – Маковичі; Мил. – Миляновичі; Мокр. – Мокрець; Моч. – Мочалки; Н. Дв. – Новий Двір; Овл. – Овлочин; Осьм. – Осьмиговичі; Радов. – Радовичі; Рев. – Ревушки; Свин. – Свинарин; Сел. – Селець; Сол. – Соловичі; Сом. – Сомин; Таг. – Тагачин; Торг. – Торговище; Тул. – Туличів; Туп. – Тупали; Тур. – Турійськ; Туроп. – Туропин; Чорн. – Чорнів.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 353 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 2. – 456 с.
3. Бучко Д. Г. Отапелятивныя топонимы Верхнего Поднестровья / Д. Г. Бучко // Proceedings of the thirteenth international congress of Onomastik Sciences. Vol. I. – 1981. – Vol. II. – 1982. – Wrocław-Warszawa-Kraków. – S. 259 – 265.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2003. – 1728 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1. – 631 с.
6. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.
7. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 1989. – Т. 3. – 549 с.
8. Етимологічний словник української мови : в 7-ми т. / за ред. О. С. Мельничук. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 5. – 704 с.

9. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : в 2-х т. / укл. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. – 2006. – Т. 1. – 408 с.

10. Словник мікротопонімів і мікрогідронімів північно-західної України та суміжних земель : в 2-х т. / укл. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – Т. 2. – 536 с.

11. Сокіл Н. Мікротопонімія Сколівщини / Н. Сокіл. – Львів. – 2008. – 207 с.

12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 4. : пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева / под ред. Б. А. Ларина / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987. – 864 с.

Анотація

У статті проаналізовані мікротопоніми Любомльського і Турійського районів Волинської області, утворені від апелятивів на означення поселень і садиб. З'ясовано семантику та етимологію більшості назв.

Ключові слова: мікротопонім, апелятив, поселення, садиба.

Аннотация

В статье проанализированы микротопонимы Любомльского и Турийского районов Волынской области, мотивированные названиями поселений и усадеб. Выяснена семантика и этимология большинства названий.

Ключевые слова: микротопоним, апелятив, поселение, усадьба.

Summary

The article analyses the microtoponyms of Lyuboml' and Tyriys'k districts Volyn region which are related with settlements and farmsteads. It is found in the semantics and etymology of most of them.

Key words: microtoponym, apelativ, settlement, farmstead.

УДК 81' 373. 21

Тишковець М. П.

*Тернопільський державний медичний
університет імені І. Я. Горбачевського*

УСІЧЕНІ ВАРІАНТИ ХРИСТИЯНСЬКИХ ІМЕН В ОСНОВАХ ПОСЕСИВНИХ ОЙКОНІМІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Сьогодні уже відомо, що безліч скорочених нейтральних чи емоційно-оцінних форм імен у сучасній мові не вживаються і не засвідчені (а тому